

FIZYON MEKANİZMASININ TÜRK DİLLERİNİN ERKEN DÖNEM KELİME TÜRETİMİNDEKİ ROLÜ VE BİR AKRABALIK TERİMİNİN ETİMOLOJİSİ

Ayten HACIYEVA*

ÖZET

Türk Destanlarında ve eski yazıtlarda bazı leksik dengeler, gerek Türk dillerinin yapısal evriminde fizyon mekanizmasının rolünü ve konumunu belirlemede, gerekse bu evrimde yapısal özelliklerin gelişme dinamiklerini ve eğilimlerini değerlendirmek açısından ilgi çekici bir araştırma malzemesi sunmaktadır. Değerlendirmelerimiz **oğlan-ulan, oğlak-ulak** gibi leksik dengelerin sadece kelime varyantlılığı ve leksik düzeyle ilgili olmadığını, gramer sistemine de yansıyan ortak bir durum oluşturduğu fikrini de onaylayacak tarzdadır. Şöyle ki, gözden geçirilen paralellik örnekleri Türk dillerinin eklemeli yapısına uymayan türeme ünlü uzunlukları problemiyle doğrudan bağlantılı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fizyon mekanizması, eklemeli yapı, monosillabik (tek seslemlı) yapı, akrabalık terimi, türeme ünlü uzunlukları.

THE ROLE OF FUSION MECHANISM IN THE WORD FORMATION OF EARLY TURKIC LANGUAGES AND THE ETYMOLOGY OF ONE KINSHIP TERM

ABSTRACT

There are some cases of lexical correlations found in Turkic epos and written monuments in general that are interesting material both for the qualification of the role and place of the fusional mechanism in the structural development of the languages and for investigating of the development dynamics and tendencies of their structural peculiarities. The analysis of the lexical correlation *oğlan~ulan, oğlak~ulak* corroborates once more that word variability is not a problem of lexical level but of grammatical system. Thus, parallel examples in question are organically related to the problem of derivative long vowels that are not in line with the agglutinative structure of Turkic languages.

Key Words: fusional mechanism, agglutinative system, monosyllabical system, term of kinship, length of derivative vowels.

* Doç. Dr., Azerbaycan Diller Üniversitesi Filoloji Bölümü Genel Dil Bilimi Kürsüsü. El-mek: ayten-haciyeva@yandex.ru

Giriş

Türkçe tarihi gelişim süreci içinde her dil gibi çeşitli değişimler geçirmiştir. Türkçenin yazı tarihi incelendiğinde, Eski Türkçeden günümüze gelinceye kadarki dönemde bile, sözcüklerin yapısal ve anlamsal olarak ne şekilde değiştiklerini görmek mümkündür. Türk Destanlarında ve eski yazıtlarda bazı leksik dengeler, gerek Türk dillerinin yapısal evriminde fizyon mekanizmasının rolünü ve konumunu belirlemede, gerekse bu evrimde yapısal özelliklerin gelişme dinamiklerini ve eğilimlerini değerlendirmek açısından ilgi çekici bir araştırma malzemesi sunmaktadır. Yapısal olarak özellikle ses erimeleri ve kaynaşmalar söz konusu iken, semantik düzeyde ise anlam daralmaları, anlam genişlemeleri, başka anamla geçişler yaygın olarak görülmektedir. Sözcük düzeyinde sıkça karşımıza çıkan bu değişmelerin nedenlerinden biri olan fizyon mekanizması bazı sözcükler üzerinde etkili olmakta ve bu mekanizmanın işleyiş biçimi belirgin örneklerle aydınlatılabilmektedir.

Fizyon mekanizması yoluyla ortaya çıkmış **oğlan** sözcüğünün, araştırdığımız kaynaklarda taşıdığı semantik yük, onun birikme sonucunda oluşmuş olmasıyla ilgili, Türkoloji kaynaklarında dile getirilen fikirlere kuşku bırakmamaktadır. Fakat bu örnek halitallaşmayı, yani pekiştirmeyi yapan ögenin, daha açık olarak son morfemin tam da netleşmemiş içeriğiyle ilgili fikir bildirme fırsatı sunmaktadır. Şöyle ki; **+an** ekinin kelimeye küçültme anlamı kattığını söyleyen A. Zoyonçovski'nin (hatırlatalım ki M. Habiçev de aynı fikri savunmaktadır¹) bu görüşüne karşı çıkan E. Sevortyan ekin, eklendiği köke (veya gövdeye) kazandırdığı anlamla ilgili tam bir netlik olmadığını, bu nedenle de konunun henüz kapanmadığını belirtiyor². İlginç olan şu ki; **+an** ekinin küçültme anlamına göre yorumlanması³ oğlan kelimesinde bu yapıların bir arada olmasının imkânsız olması yüzünden, ekin bu semantik yüküle sabitleşmediğine kanıt olma niteliğindedir. L. Pokrovsaya ise bu leksemdaki **+an** formatını nicelik kategorisinin “arkaikleşmiş göstergesi” olarak değerlendirmektedir⁴.

Konunun ele alınış biçiminde hareket noktasını, **oğlan** ve onun türemesi için temel olan **oğul** sözcüklerinin ayrımsallaşmasına tarafsız olarak yaklaşan bir semantik yük taşıması oluşturmaktadır. Eski dönem metinlerinde bu kelimeler genellikle “evlat” anlamında kullanılmakta ve herhangi bir cins ayrımı yaratmamaktadır. Diğer akrabalık terimlerinde de cins konumunun yaygınlaşmasının bir sonraki aşamada görülmesi olgusuna dikkat edilirse, bu örnekte görülen durumun da gerontofil toplum etkiyle bağlantılı olduğu ihtimali oldukça yüksektir.

Fizyon Menakizması ve Oğlan~ulan, oğlak~ulak Sözcüklerinin Anlam Bağlantısı

“Kitab-ı Dede Korkut” destanlarının dilinin istatistik araştırılması “kız-oğlan” birleşik sözcüğünün yalnız bir tek yerde kullanıldığını belirttiği halde⁵, Eski Türk yazıtlarında “oğlan” sözcüğü, genellikle “evlat” anlamını yansıtmakta ve bu anlamdaki kullanıma daha sık

¹ Maqomet Xabiçev Karaçevo – balkarskoe imennoe slovoobrazovanie, Çerkassk 1971, s. 202-203.

² Ervand Sevortyan, Affiksı İmennogo Slovoobrazovaniya v azerbacanskom yazıke. Moskova 1996, s. 172.

³ Andrey Nikolayevaç Kononov , “Etimologii Slova Oğul ‘sın’, Filologiya i İstoriya Mongolskix Narodov, Moskva 1958, s. 175-176.

⁴ Lyudmila Aleksandrovna Pokrovskaya, “Terminı rodstva v tyurkskix yazıkax”. İstoriçeckoe razvitie leksiki tyurkskix yazıkov. Akademiya Nauk SSSR Matbaası. Moskova 1961, s. 16.

⁵ “Kitabi – Dede Qorgud” dastanlarının statistik tehlili. (ed: K. Veliyeva, M. Mahmudov, V. Pines), Elm Matbaası, Bakü 1997; s. 22.

rastlanmaktadır⁶. Benzer durum oğul sözcüğü için de söylenebilir. Örneğin: ...**sekiz urı oğlın tutdım** (Mogun Çor Yazıtı). *Uri*, “erkek, adam cinsinden evlat”⁷; **Tabğaç bodunka beylik urı kul boltı, silik gız oğlın kün boltı**. “*Tabğaj halkına beylik soyu sürdüreceğ oğulların kul oldu, bakire kızların cariyeye oldu*” (Kül Tikin Yazıtı) ...**Kuyda Kunruyım, kız oğlum** “...*sarayda hanımım, kızım*” (Yenisey Yazıtı), **kız oğul** “*kadın cinsinden olan evlat*”⁸.

Yukarıda sözü edilen bu durum, her iki sözcüğün semantik özünü “doğmak”, “türemek” anlamlarının oluşturduğunu düşünmemize neden olmaktadır. A.Kononov’un ortak kökün (oğ) “ana/ soy, taife” anlamlarını verdiği⁹ şeklindeki açıklaması göz önüne alındığında, bu kök erken dönemde ortaya çıkan bir ikili kökmüş gibi görülmektedir. Fakat Türkçenin erken dil aşamasında sözcüklerin henüz ad – fiil sinkretikliğine varmadığı kesin olduğundan, oğ kökünün 1) oğ ana/soy, taife; 2) doğmak gibi iki anlamı ifade etmediği büyük bir ihtimaldir. Türemiş gövdeyi oluşturan –ul morfemine gelince, A.Yuldaşev –I ekinin kelime oluşturma sırasında tam olarak “tür anlamını taşımasa” da, ortaya çıkardığı yeni anlam yükünün kesin bir “belirsizlik” taşıdığını söylemektedir¹⁰.

Söz konusu morfemin eklendiği kök veya gövdeye kazandırdığı anlamlarla ilgili olarak Türk dillerindeki eklerin aralığını çözümlemiş bazı araştırmacılar (çeşitli araştırmalarda) –ıl⁴, –I ekinin yansıttığı geniş anlam açısından verimliliğinin ve hareketin, sürecin sonucuna yaklaşımını ortaya koyduğunu belirtmektedirler¹¹. Bu duruma göre gövdenin (oğ-ul) “doğmuş”, “dünyaya gelmiş” anlamına gelmesi kesinlik kazanmaktadır. Başka bir deyişle, kök nicelik belirttiği için, onunla birleşen ekin ona küçültme anlamı kazandırabilmesi imkânsız görünmektedir. Zaten –il ekinin belirteceği kipsellik (modallık) izlerini araştırmış olan B.Serebrennikov ve H.Hajvyeva, onun bazen nicelik özelliğinin azaltılmasına önyak olduğunu bildirmektedirler¹².

Daha problematik bir özellik taşıyan konu ise fizyon birikmesindeki ikinci ögenin etimolojik değerlendirmesinde yatmaktadır. Oğlan sözcüğünün, Türk dillerinde yer alan **doğurğan (Türkçe); doğurağan (Türkmençe** “*sık sık doğuran (kadın)*”) sözcükleriyle benzerliğinin dikkate alınması, –gan ekinin “tür şekillerinden türemiş” isimlerle yaygın olarak kullanılması ve “herhangi bir harekete eğilim”, “elde edilen herhangi bir özelliği” yansıtan verimli veya perpeftiv anlam bildirmesiyle ilgili açıklamalar¹³ değerlendirildiğinde, sözcüğün kalıplaşmadan önceki biçiminin (ağ) **oğ+ul+gan** şeklinde olduğu tahmin edilebilmektedir. –il ekinin tür anlamlarını tam olarak kaybettirmemesi olgusu da hatırlandığında (A.H.) yukarıdaki diziliş biçimi daha da kesinlik kazanmaktadır. Fonetik düzenlemeye uğramış son ögenin (**oğ+ul+gan>oğlan**) –gan eki olduğu açıktır. Buna kanıt olarak, bu ekin Kazak, Kırgız ve Altay dillerinin akrabalık terimlerinde temsil

⁶Sergey Yefimoviç Malov. Pamyatniki drevnotyurkskoy pismennosti.İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova-Leninrad 1951, s. 403.

⁷ Ebülfez Rrcebov , Yunis Məmmədov Orhon – Yenisey abideleri. Yazıcı Matbaası, Bakü 1983, s.38.

⁸ Ebülfez Rrcebov , Yunis Məmmədov, age, s.72, 250

⁹ Aleksandr Mixayloviç Şerbak, “Nazvaniya domaşnıx i dikix jivotnıx v tyurkskix yazıkax”, İstoriçeskoe razvitie leksiki tyurkskix yazıkov. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova 1961, s.119.

¹⁰ Ahnef Yuldaşev, Sistema slovoobrazovaniya i spyajenie glagola v başkirskom yazıke. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova 1958, s. 100.

¹¹ Ervand Sevortyan, Fonetika türeçskogo literaturnogo yazıkax. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1955, s. 193; Maqomet Xabiçev, age, s. 177.

¹² Ninel Gadjiyeva, Boris Serebrennikov “Proisxojenje affiksov s modalnım znaçeniem v tyurkskix yazıkax”, Sovetskaya tyurkologiya, S: 1 (1974), s.15-20.

¹³ Ervand Sevortyan , Fonetika türeçskogo literaturnogo yazıkax. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1955, s. 310-311.

Turkish Studies

edildiği (örneğin: türüğün “akraba”¹⁴ gösterilebilir. Aynı zamanda **-il+gan** ek ağının **-lan** şeklinde birikme sonucunda ortaya çıkması da benzeşme ile bağlantılıdır. Örneğin: **Cuvaşçada Dihlan<Doğlan “kurşun” – Duğulan** ¹⁵.

Semantik yükün gelişme alanı konusuna dönerek belirtelim ki, cins farklılığına ilgisiz (indifferent) olan sözcüğün, sonraki dönemlerde kesin bir anlamda yoğunlaşması dünya dillerinin birçoğunda gözlemlenen yaygın bir olaydır. Türk dillerinde bile benzer içerikli durumlar diğer akrabalık terimlerinde de gözlenmektedir. Örneğin: **Türkmencede** “doğmuş” > “kardeş, baji” > *gardaş* ¹⁶ sözcüğü bu fizyon (kaynaşma) aracılığıyla oluşmuştur. Yapısal oluşumu yanında **karındaş** > **kardaş/gardaş** sözcüğünün, akrabalık anlamı bildiren bir terim olarak, daha geniş bir açıklamaya ihtiyaç duyduğu kanısındayız.

İlkel toplumda kabile yapısının çöküşünden sonra ortaya çıkan ve monogampatriarhal ilişkileri yansıtan aile enstitüsü¹⁷, (kurumu),¹⁸ F. Engels’in “Aile, Özel Mülkiyeti Devletin Oluşması” sorunuyla ilgili yaptığı araştırmada belirttiği gibi, akrabalık terimlerinin yaygın semantiğine (örn: “oğul” tipli terimle bireyin bir tek kendi çocuğunu değil, kardeş çocuklarını da adlandırması gibi) son vermiştir. Bu durum daha yakın akrabalık ilişkilerini yansıtan kelimelerin türetilmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Ortak Hint-Avrupa dillerinde kullanılan ve “kardeş” anlamına gelen sözcüğün Osetin ve Yunan dillerinde de semantik olarak (**Osetince** *ærvad*) ilk zamanlarda “kabile birliğinin üyesi” veya “aynı sülalenin evladı” anlamını koruduğunu belirten V. Abayev, aile ilişkileri biçimlendikten sonra bu dillerde “öz kardeş” anlamını kazandığını, fakat etimolojik temelde “aynı rahimden türeyen” anlamındaki başka bir sözcüğün devreye girdiğini yazmaktadır ¹⁹. Dilbilimciye göre, yakın akrabalık ilişkilerinin “ortak kan”la değil, “ortak rahimle” gösterilmesi matriarkal yapının uzak yankılanması olarak değerlendirilmektedir²⁰. Bu özellik terimlerin semantik gelişiminde kendisini net olarak belli etmektedir²¹. Şöyle ki, sığırcılıkla uğraşan ilkel toplumlarda, yerleşmiş çiftçilikle kıyaslandığında, patriarkın daha erken dönemlerde belirlendiği ²², cins diferensalleşmesinde ilk aşamada sözcüklerin erken cinsiyet anlamıyla ilgili akrabalık ilişkilerinin belirlenmesinde kesinlik kazanmış olsa da, bu sözcüklerin etimolojik açıklaması bize kadın – anne etkenindeki dominantlığın izlerini bulma fırsatı sunmaktadır.

¹⁴ Lyudmila Aleksandrovna Pokrovskaya, “Termini rodstva v tyurkskix yazıkax”. İstoriçeckoe razvitie leksiki tyurkskix yazıkov. Akademiya Nauk SSSR Matbaası. Moskova 1961. s.45.

¹⁵ Andraš Rona – Taş “Obşee nasledie ili zaimstvovaniya? (K probleme rodstva altayskix yazıkov)” Voprosi yazıkoznaniya. S: 2 (1974). s. 37.

¹⁶ Avdı Kuliyevev, Termini rodstvo v turkmenskome yazıke (doktora tezi). Aşkabat, 1967

¹⁷ Ailenin taife-nesil ilişkilerinin içinden şekillenerek ayrılması nedeniyle, ur/uğ köklerinden türemiş sözcüklerin semantik gelişimi, direk olarak bu enstitünün aşamalarını yansıtmakta ve bu sözcükler daha geniş akrabalık ilişkilerini anlamlandırmaktadır (örn: uruğ “kabile, boy, sülale, soy”; oğuş “kabile, taife, soy”) (Ebülfez Recebov, Yunis Memmedov, age, s. 381,370).

¹⁸ Sovetskiy ensiklopedičeskiy slovar. (ed: Proxorov A.M.) Sovetskaya ensiklopediya Matbaası, Moskova, 1985, s. 1189.

¹⁹ Vasiliy İvanoviç Abayev, “O rodovix otnoşeniyax i terminax rodstva u osetin”. Engels i yazıkoznanie. (ed. V.N. Yartseva), Nauka Matbaası, Moskova 1972, s. 240.

²⁰ Age, s. 240.

²¹ Bu açıdan baba etkeninin önemini abartan Karınkarışan Ağzı “anneleri aynı, babaları farkı (çocuk)” tip terimlerle adlandırmaktadır. Bu türden sözcüklerin daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı kuşkusuzdur.

²² Periniç A.İ., Mongayt A.L., Alekseyev V.P. İstoriya pervobitnogo obşestva. Vışşaya şkola Matbaası, Moskova 1982, s. 172.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Neredeyse M.Ö. 1. binyılın ortalarından bu yana kullanılmakta olan +daş/+taş eki, S. Muratov'un da belirttiği gibi, "ad+ad" modelli birleşme ürünü olarak, taş "dost, arkadaş, eşit, eş" sözcüğünden ekleşerek oluşmuştur²³. K.Menges ve G.Doerfer'in destekledikleri bu görüşten başka, ekin +**da** lokatif hal eki ile **iş/eş** sözcüğünün birikmesinden oluştuğunu savunan bir görüş de vardır. Monosillabik yapı için özgün olan kopulyatif birleşmede öntakı (postposition) konumundaki morfemin, dil yapısının evreniyle paralel olarak gelişen ekleşme süreci, eklemeler için önemli olan eksel malzemeyi zenginleştirmekle kalmayarak, aynı zamanda kök (veya gövdenin) + morfem yapısının ortadan kalkmasına ve **karındaş** > **kardaş** örneğinde olduğu gibi fizyon pekişmesine neden olmuştur.

Belirtmek gerekir ki, erken dönemde monosillabik bir yapıya sahip olduğu varsayılan Japoncada da benzer anlamlı bazı akrabalık terimleri (**rasadaça – raça** "karın"²⁴) ekleme mekanizmasının sınırlarını geçmeden, birleşik kelime düzeyinde kalmıştır. Türk dillerinde de fizyon pekişmesine uğramış **garım** (karım) kelimesinin "evlat" anlamını kazanması, çeşitli dillerde olduğu gibi, çok erken dil aşamalarında boy göstermiş ve uzun bir süreçten geçerek tamamlanmıştır. Aynı sürecin Türk dilinde de yaşandığı göz önüne alındığında ve yazıtların dili ile daha sonraki dönem metinlerinin dilleri karşılaştırıldığında sözcüklerin semantik ve morfolojik düzeyde nasıl değiştikleri daha kesin anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Eski Türk yazıtlarında, **gardaş**²⁵ bacı gibi sözcüklerin yer almadığı dönemlerde **oğul**, **oğlan** kelimelerinin cins konumuna uygulandığı ve dengeli kullanıldığı görülmekte, "Kitab-ı Dede Korkut"un dilinde ise **garındaş** (örn: Gög bedevin tutdurdı, Gazan begün garındaşı Gapagüne bindi. (İstatistik araştırmaya göre

²³ Sayfi Muratov , "O tyukskix affiksax –taş/daş i –turuk/duruk v svete dannıx drugix altaıskıx yazıkov". Problema obşnosti altaıskıx yazıkov. Nauka Matbaası, Leninqrاد 1971.s.334-335..

²⁴ Nikolay Aleksandroviç Sıromyatnikov, "Kak otliçat zaimstovaniya ot iskonıx obşnostey v altaıskıx yazıkax" Voprosı yazıkoznaniya. S:3 (1975), s.50-61.

²⁵ Eski Türk yazıtlarında görülen kardaş "silahtaş, arkadaş", kız kardaş "kız arkadaş" (örn: Urı kardaşım, üç nünüm, üç yançı "soyu artıran arkadaşım, üç devamcım, kız arkadaşım, üç askeri komutan.." (Ebülfez Recebov, Yunis Memmedov, age, s. 380) sözcükleri, Gabain ve Ryasenenin'in de belirttiği gibi söz konusu fizyon birikmesinin değil, **ka** (**Uygurcada ka** "akraba"< **Korece ka** "aile") ve **daş** morfemlerinin birleşmesinden oluşmuştur. (Martti Ryasyanen, Materialı po istoričeskoj fonetike tyurkskix yazıkov. İzdatelstvo inostrannoy literaturı Matbaası, Mosova 1955, s. 184).

Görüldüğü kadarıyla V. V. Radlov tarafından "dost, arkadaş", S. E. Malov'a göre ise "yoldaş, öz yakın" (Sergej Yefimoviç Malov Pamyatniki drevnotyurkskoj pismennosti.İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova-Leninqrاد 1951, s. 409.) gibi anlamlara geldiği belirtilen kardaş sözcüğü önceleri "soydaş, nesildaş" anlamındayken daha sonra semantiğinde dallanmalar olmuş ve değişik anlamlar (dostluk, kardeşlik gibi) kazanmıştır. Orhon Yenisey Türklerinin sosyal ve ekonomik yapısını araştırmış olan A. H. Beriştam, göçebelerde genellikle çevre ve taife kuruluşlarının üst üste düşmesi yüzünden, hakanların mezar taşlarında "kardaş"larının adları hem ölenin yakın aile bireylerinin hem de onunla akrabalık ilişkisi olmayanların listesinde verildiğini, bu nedenle de, "gadas" ve "budun" terimlerinin benzer anlamda olduklarını belirtmektedir" (Aleksandr Natanoviç Bernştam, Coçialno – ekonomiçeskiy stroy orxono – yeniseyskix tyurrok. VI – VII vv. Akademiya Nauk SSSR Matbaası, Moskova-Leninqrاد 1946, s. 111).

Örn.: İkim inim togmısım kadaşım kim yama garım kılmasunlar. "Ağabeyim, kardeşim, akrabam, kadaşım – kimse böyle yapmasın" (Uygur belgelerinden) (Çetin Djumagulov, Yazık siro – tyurkskix (nestorianskix) pamyatnikov Kirqızii. İlim Matbaası, Frunze, 1971, s. 62) . Demek ki, çağdaş dilde kullanılan **gohum** (akraba)– **gardaş** (mantıksal olarak **gardaş – gohum** olması gerekirdi) ikilemesi aileyi yansıtmamaktadır. Bu durum değişme olayının değil, **gardaş ~ gardaş** leksemelerinin fonetik şeklindeki uygunluğun Eski Türk yazıtları döneminde fizyon halitalaşmasının (**garındaş>gardaş**) bitmemesi ile ilgilidir. Daha sonraki dönemlerde ise fizyon halitalaşmasının gelişip tamamlanması sonucunda yukarıdaki sözcükler yeni anlamlar kazanmışlardır. Başka bir deyişle, buradaki ikinci üye semantik daralmaya (**soydaş>gardaş**) uğramıştır.

Turkish Studies

19 kez) ~**gardaş** (131 defa ²⁶) paralelliğinin yaygın olarak kullanılması tam da yapısal gelişmenin kurallarıyla ve semantik planda yeniden değerlendirilmesinin sona ermesiyle ilgilidir. İlkel Aranta dilinin semantik “düğüm”lerinden birinde ise **atva** sözcüğü fonetik değişime uğramadan hem “karın, sakatat”, hem de “anneye göre çocuklar” (baba çocuklarını başka kelimeyle adlandırır) ²⁷ anlamına gelmektedir.

Fizyon birikmesi ürünü olan **oğlan** akrabalık terimi işlevselliği açısından önemli bir konuma sahiptir. Şöyle ki, L.Pokrovskaya'ya göre, **oğlan** kelimesi, önceleri anlamında akrabalık ilişkilerini yansıtmadığı halde, sonradan Hakas, Tuva ve diğer Türk dillerinde uygun ‘oğul’ anlam yükünü belirtmeye başlamıştır ²⁸. (Örn: **Altayca**. Öki **oolak** beydk örbekteşti “İki oğlan böyle konuşuyorlardı” ²⁹. Semantik gelişme içinde cereyan etmiş ve **oğ+ul+ak** morfeplerinin birikmesinden türemiş olan oğlak kelimesi ilk zamanlarda “oğulcuk” anlamında kullanılmıştır. –g küçültme ekinin bazen “benzerlik veya uygunluk belirtisine dayandığına” (örn: yan ve yan-ag/yanalım)³⁰ dikkat edilirse, semantik dallanmanın “oğulcuk”, “oğul gibi” anlamlarından kaynaklandığı anlaşılır. Bu nedendir ki oğul ile kuşkusuz ilişkisi daha F.İsakov tarafından belirlenen **oğlak** kelimesi zaman içinde, A.Şerbak'ın belirttiği gibi, bir hayvan türünün adlandırılması çerçevesini aşarak “genellikle genç (hayvan) anlamına gelen sistemüstü” bir kelimeye dönüşmüştür ³¹. Semantik gelişimin yönüne ilişkin düşüncemizi kanıtlamak için Altay dilindeki bir leksik olguya başvurmamız yeterlidir. Şöyle ki, bu dildeki küçültme eki –aç/-eç +ag/+eg) aracılığıyla yapılan **oolag** kelimesi “oğlancık” anlamına geldiği halde **oğal** kelimesi tarafsız bir biçimde “genç (oğlan)” anlamını korumuştur³².

Oğal kelimesinin anlamının hayvan adıyla ilgisinin olmasını onun erken dönem alınmaları sırasında Eski Keltlerin diline “genç”, “hizmetçi”, “savaşçı” anlamlarında girmesi olgusu da³³ onaylamaktadır.

Tatarcanın kelime yapımındaki fonetik yöntemi araştırmış olan F. A. Ganiyev, sesin (veya seslerin) eklenmesiyle yeni leksik birimlerin oluşmasını karakterize eden bükümlülüğün araştırma objesini oluşturan dil için özgün olmadığını, “ses veya seslerin düşmesi yoluyla yeni sözcüklerin türetilmesi yönteminin ise canlı, fakat verimsiz olduğunu belirtmiştir”. ³⁴ Deriversion aracılığı gibi benzeri fonetik olaylardan yararlanmak, eklemeli bir yapıya sahip Türk dillerine özgü olmayan durumlara veya önemli iç modifikasyonlara neden olmaktadır. Bu nedenle söz konusu **oğlak** kelimesiyle homojenliği, bizce kuşkusuz olan **ulak** kelimesi tipolojik bir anormallik sayılmakta ve bu durum, kelime yapım yöntemi için net bir örnek sayılmaktadır. Nogay, Karakalpak gibi Türk dillerinde **oğlak**'ın fonetik varyantlarından biri olarak **ulak** kelimesini gösteren A. Şerbak

²⁶ “Kitabi – Dede Qorqud” dastanlarının statistik tehlili. (ed: K. Veliyeva, M.Mahmudov, V.Pines), Elm Matbaası,Bakü 1997, s. 211.

²⁷ Samson Davidoviç Kaçnelson , Obşee i tipologiçeskoe yazıkoznanie.Nauka Matbaası, Leninqrاد 1986, s. 94.

²⁸ Lyudmila Aleksandrovna Pokrovskaya, “Terminı rodstva v tyurkskix yazıkax”. İstoriçeskoe razvitie leksiki tyurkskix yazıkov.Akademiya Nauk SSSR Matbaası. Moskova 1961. s.16.

²⁹ Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Dialekt kumandıncev (kumandı-kiji).”Nauka” Matbaası, Moskova 1972, s. 189.

³⁰ Ervand Sevortyan, Affiksı imennogo slovoobrazovaniya v azerbaycanskom yazıke. Nauka Matbaası, Moskova 1966, s. 166.

³¹ Aleksand Mixayloviç Şerbak, age, s. 119.

³² Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Dialekt kumandıncev (kumandı-kiji).”Nauka” Matbaası, Moskova 1972, s. 42, 235.

³³ Çingiz Garağaşarlı, “German dillerinde namelum menşeli alınma sözler”. Elmi haberler, S:4 (2002),

³⁴ Fuat Ganiyev, “Nekotorie voprosı fonetiçeskogo sposoba slaovoobrazovaniya v tatarskom yazıke v istoriçeskom osveşenii”, Sovetskaya tyurkologiya, S:2 (1971), s.95,97.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

araştırmasının diğer bölümünde, sonuncunun **ula-** “birleştirmek, bağlamak” fiilinden (ulak “yüklenmiş hayvan” anlamında) türediğini belirtmektedir³⁵.

Fakat biz, söz konusu hayvan adının **oğul>ul** değişiminden geçerek türediğini belirten M. Habiçev’le³⁶ aynı fikri paylaşmaktayız. Zayıf bir boğumlanma ve seslenmeye sahip olması nedeniyle Türk dillerinin tarihi gelişiminde devamlılığıyla seçilmeyen ve intervokal konumuna düşerek birikmeye ve vokal uzamasına neden olan “ğ”³⁷ konsonantının fonetik kelime türemesine katıldığına ait olgular göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. **ulak** kelimesinin de tam aynı yöntemle yapıldığına hiç kuşku bulunmamaktadır. Örn: Türk dillerinde oğlan kelimesinin varyantı olarak ortaya çıkan (**Kazakça ulan, Altayca uulan**) **ulan** sözcüğü “koruma takımı üyesi”³⁸ biçimindeki ilk anlamını çağdaş Rusçada arkaikleşmiş Türkizm (ulan “mızraklı süvari asker”³⁹) olarak korumuştur. Türkiye Türkçesinde ise bu sözcüğün bazı varyantlarının olumsuz yönde anlam değişimine uğradığı görülmektedir: Başka bir deyişle, bu dilde praformun fonetik modifikasyonu ile yapılan varyant tam bağımsızlaşarak, fakat oluşumu bakımından aynı paralelliği koruyarak varlığını sürdürmektedir. **Oğul** kelimesinin katılımıyla oluşan ve kesin bir şekilde fuzyon birikmesi olayı sonucunda ortaya çıkmış **ayol** (<ay+oğul)⁴⁰ sözcüğü, Türk dilinde “sesin düşerek azalması”nı örnekleyen ve özellikle Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir ünlendir.

SONUÇ

Türkçenin yazı tarihi incelendiğinde, Eski Türkçeden günümüze gelinceye kadarki dönemde bile, sözcüklerin yapısal ve anlamsal olarak ne şekilde değiştiklerini görmek mümkündür. Yapısal olarak özellikle ses erimleri ve kaynaşmalar söz konusu iken, semantik düzeyde ise anlam daralmaları, anlam genişlemeleri, başka anamla geçişler yaygın olarak görülmektedir. Sözcük düzeyinde sıkça karşımıza çıkan bu değişimlerin nedenlerinden biri olarak ele alınması gereken fizyon mekanizması özellikle bazı sözcükler üzerinde etkili olmakta ve bu mekanizmanın işleyiş biçimi Türkçenin tarihi gelişimi içinde belirgin örneklerle aydınlatılabilmektedir.

Türk Destanlarının ve eski yazıtların bize sunduğu birtakım malzemenin değerlendirilmesi, bazı leksik dengeler konusunda yukarıdaki belirlemeleri yapmamıza izin vermektedir. Gerek Türk dillerinin yapısal evriminde fizyon mekanizmasının rolünü ve konumunu belirlemede, gerekse bu evrimde yapısal özelliklerin gelişme dinamiklerini ve eğilimlerini değerlendirmek açısından veriler ilgi çekici ve oldukça destekleyici niteliktedir.

Oğlan~ulan, oğlak~ulak sözcüklerindeki leksik dengenin değerlendirilmesini, sadece kelime varyantlığında ve leksik düzeyde değil, aynı zamanda bu durumu gramer sistemine de yansıyan ortak bir sorun gibi ele almış olan K. S. Gorbacheviç, kelime varyantlığının, yalnızca “söyleyiş değil, tam bir dil fenomeni” olduğu ve “dil genel kaidelerine dayanılarak” “tarihsel (kontekstual değil) şartlandırma sonucunda” ortaya çıktığı fikrini⁴¹ kesin olarak doğrulamaktadır. Aynı zamanda, bu yazının başından beri gözden geçirilen paralellik örnekleri Türk dillerinin

³⁵ Aleksandr Mixayloviç Şerbak, age, s. 119, 123.

³⁶ Maqomet Xabiçev, age, s. 74.

³⁷ Sravnitelno – istoričeskaya grammatika tyurksix yazıkov Fonetika. (ed.Tenişev E.R.), Nauka Matbaası, Moskova 1984, s. 206.

³⁸ Ebülfez Recebov, Yunis Memmedov, age, s. 370.

³⁹ Rusça – Azerbaycanca liğet. (ed: Ə. Orucov) III cilt. Elm Matbaası, Bakü 1978, s. 386.

⁴⁰ Ervand Sevortyan, Fonetika türeçskogo literaturnogo yazıka. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1955, s. 86-87.

⁴¹ Kiril Sergeyeviç Gorbacheviç, “Varyantnost slova kak leksiko – grammatičeckiy fenomen”. Voprosi yazıkoznanoya, S:1 (1975), s. 62.

Turkish Studies

eklemeli yapısıyla bir araya gelmeyen türeme vokal uzunlukları problemiyle doğrudan bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

- ABAYEV B.İ. “O rodovix otnoşeniyax i terminax rodstva u osetin”. Engels i yazıkoznanie. (ed. V.N. Yartseva), Nauka Matbaası, Moskova 1972.
- BASKAKOV N.A. Dialekt kumandınçev (kumandı-kiji).”Nauka” Matbaası, Moskova 1972.
- BERNŞTAM A.H. Coçialno – ekonomiçeskiy stroy orxono – yeniseyskix tyurrok. VI – VII vv. Akademiya Nauk SSSR Matbaası, Moskova-Leninqrad 1946.
- GADJİYEVA H.Z. SEREBRENNİKOV B.A. “Proisxojenje affiksov s modalnim znaçeniem v tyurkskix yazıkax”, Sovetskaya tyurkologiya, S: 1 (1974), s.15-20.
- GANIYEV F.A. “Nekotorie voprosı fonetiçeskogo sposoba slaovoobrazovanıya v tatarskom yazıke v istoriçeskom osveşenii”, Sovetskaya tyurkologiya, S:2 (1971), s.93-97.
- GARAGAŞARLI Ç. “German dillerinde namelum menşeli alınma sözler”. Elmi haberler, S:4 (2002), s. 6-12.
- GORBAÇEVİÇ K. S. “Varyantnost slova kak leksiko – grammatiçeskiy fenomen”. Voprosı yazıkoznanoıya, S:1 (1975), s.56-64.
- CUMAGULOV Ç. Yazık siro – tyurkskix (nestorianskix) pamyatnikov Kirqizii. İlim Matbaası, Frunze, 1971.
- KAÇNELSON S. D. Obşee i tipologiçeskoe yazıkoznanie. Nauka Matbaası, Leninqrad 1986.
- “Kitabi – Dede Qorqud” dastanlarının statistik tehlili. (ed: K. Veliyeva, M.Mahmudov, V.Pines), Elm Matbaası, Bakü 1997.
- KONONOV A. “K etimologii slova oğul “sın”. Filologiya i istoriya mongolskix narodov. İzdatelstvo vostoçnoy literaturı Matbaası, Moskova 1958.
- KULİYEV A. Termini rodstvo v turkmenskom yazıke (doktora tezi). Aşkabat, 1967.
- MALOV S. E. Pamyatniki drevnotyurkskoy pismennosti. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova-Leninqrad 1951.
- MURATOV S. N. “O tyuuskix affiksax –taş/daş i –turuk/duruk v svete dannıx drugix altayskix yazıkov”. Problema obşnosti altayskix yazıkov. Nauka Matbaası, Leninqrad 1971.s.331-350.
- PERİNİÇ A.İ., MONGAYT A.L., ALEKSEYEV V.P. İstoriya pervobitnogo obşestva. Vışşaya şkola Matbaası, Moskova 1982.
- POKROVSKAYA L. “Termini rodstva v tyurkskix yazıkax”. İstoriçeskoie razvitie leksiki tyurkskix yazıkov. Akademiya Nauk SSSR Matbaası. Moskova 1961. s.11-81.
- RECEBOV E., MEMMEDOV İ. Orhon – Yenisey abideleri. Yazıçı Matbaası, Bakü 1983.
- RONA – TAŞ Andraş. “Obşee nasledie ili zaimstvovaniya? (K probleme rodstva altayskix yazıkov)” Voprosı yazıkoznaniya. S: 2 (1974). S. 31-45.
- Rusça – Azerbaycanca liğet. (ed: Ə. Orucov) III cilt. Elm Matbaası, Bakü 1978.
- RYASYANEN M. Materialı po istoriçeskoy fonetike tyurkskix yazıkov. İzdatelstvo inostrannoy literaturı Matbaası, Mosova 1955.
- SEVORTYAN E.V. Affiksı imennogo slovoobrazovanıya v azerbaycanskom yazıke. Nauka Matbaası, Moskova 1966.
- SEVORTYAN E.V. Fonetika türeçskogo literaturnogo yazıka. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1955.
- Sovetskiy ensiklopediçeskiy slovar. (ed: Proxorov A.M.) M., 1985.
- Sravnitelno – istoriçeskaya grammatika tyurksix yazıkov Fonetika. (ed.Tenişev E.R.). Nauka Matbaası, Moskova 1984.

-
- SIROMYATNİKOV H.A. “Kak otliçat zaimstovaniya ot iskonnix obşenostey v altayskix yazıkax”
Voprosı yazıkoznaniya. S:3 (1975), s.50-61.
- XABİÇEV M. Karaçevo – balkarskoe imennoe slovoobrazovanie, Stavropolskoye knijnoye
izdatelstvo Matbaası, Çerakask 1971.
- ŞERBAK A.M. “Nazvaniya domaşnıx i dikix jivotnıx v tyurkskix yazıkax”, İstoriçeskoe razvitie
leksiki tyurkskix yazıkov. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova 1961.
- ŞÜKÜRLÜ E. Gedim türk yazılı abidelerinin dili. Maarif Matbaası, Bakü 1993.
- ENGELS F. Proisxojenje semi çastnoy sobstbvennosti i gosudarstva – K.Marks i F.Engels.
“Soçineniya”, Qosudarstvennoye İzdatelstvo politiçeskoy literaturı, Moskova 1954, cilt
21.
- YULDAŞEV A. Sistema slovoobrazovaniya i spyajenie glagola v başkirskom yazıke. İzdatelstvo
Akademii Nauk SSSR Matbaası, Moskova 1958